

УДК 343.98

Олександр Павлюк,
здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ОДИНОКИХ ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНІХ ІЗ ЗАВОЛОДІННЯМ ЇХНІМ МАЙНОМ

У статті розглядаються значення та стратегія пізнавальної діяльності слідчого, що є невід'ємною складовою частиною його інтелектуальної та процесуальної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень, наслідком яких є позбавлення життя малозахисчених членів суспільства.

Ключові слова: розслідування, слідчий, вбивство, особи похилого віку, одинока особа.

Постановка проблеми. Пізнавальна діяльність слідчого розпочинається з перших кроків розслідування, з моменту отримання інформації про ознаки злочинної діяльності та закінчується складанням обвинувального висновку. Під час пізнавальної діяльності встановлюється факт наявності або відсутності злочину, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи. Пізнання спрямоване на встановлення об'єктивної істини, у процесі якого відбувається збирання, дослідження, оцінка й використання доказів [1, с. 25]. Отже зрозуміло, що це складна, тривала діяльність, що потребує глибоких знань, умінь та навичок слідчого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пізнавальної діяльності слідчого були предметом наукових досліджень багатьох криміналістів та процесуалістів, таких як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.Г. Гончаренко, Г.О. Зорін, В.О. Коновалова, О.М. Ларін, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, В.О. Снетков, О.Г. Філіпов, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Н.А. Якубович та інші науковці й практики. Однак зазначене питання не втрачає своєї актуальності і прямо або опосередковано стає об'єктом наукових пошуків з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу та законодавчих змін у країні.

Метою статті є визначення стратегії пізнавальної діяльності з урахуванням особливостей, притаманних розслідуванню вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім май-

ном, залежно від слідчої ситуації та від кількості та якості криміналістично значимої інформації.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні є підстави говорити, що у своїй повсякденній роботі уповноважені представники слідчих відомств під час розслідування кримінальних правопорушень повсякчасно стикаються з пізнанням, адже діяльність слідчого у контексті розслідування кримінальних правопорушень пов'язана з пізнанням дійсності. Тому знання правових норм, основ психологічної діяльності, правовий та життєвий досвід тощо є невід'ємною частиною діяльності слідчого як форма пізнання. Пізнання зумовлюється, перш за все, суспільно-історичною практикою і являє собою процес набуття і розвитку знань, постійне їх розширення, розвиток, удосконалення і відтворення. Тобто це така взаємодія об'єкта та суб'єкта, результатом якого є нові знання (наприклад, слідчий, вивчаючи слідчі ситуації, може будувати типові версії) [2, с. 174].

Під час пізнавальної діяльності слідчого встановлюється факт наявності або відсутності злочину, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Пізнання спрямоване на встановлення об'єктивної істини, у процесі якого відбувається збирання, дослідження, оцінка й використання доказів. Водночас пізнавальна діяльність слідчого передбачає використання різних процесуальних та криміналістичних засобів (слідчих дій, тактичних операцій, тактичних комбінацій, техніко-криміналістичних та тактичних прийомів тощо). Тому криміналістика

має пропонувати слідчій практиці найбільш оптимальні та раціональні криміналістичні прийоми, їх доцільну послідовність, відповідні програми розслідування або комплекси слідчих дій та оперативно-розшукових заходів для вирішення проміжних завдань розслідування [3, с. 25, 26].

Розглядаючи особливості пізнання на початковому етапі розслідування досліджуваних вбивств, перш за все необхідно зазначити, що початковий етап розслідування, як пише В. І. Лунгу, це «система взаємопов'язаних початкових невідкладних та інших слідчих дій, що зумовлені вимогами невідкладності та процесуальної економії, спрямовані на з'ясування обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, як правило, по гарячих слідах, виявлення та закріплення слідів злочину, встановлення та затримання осіб, причетних до нього, забезпечення подальшого всебічного, повного та об'єктивного розслідування для того, щоб вжити заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків, усунути причини та умови, які сприяли вчиненню суспільно небезпечних діянь» [4, с. 11-12].

Пізнавальна діяльність слідчого на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, в тому числі і вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, спрямована на виявлення осіб, які його вчинили, по суті, заснована на сприйнятті слідчим картини події злочину за допомогою виділення тих змін у навколишньому середовищі, які відбулися в ньому внаслідок підготовки, вчинення або приховання зазначеного злочину. Проте отримані таким чином відомості, як відомо, не завжди дозволяють зробити правильний висновок про наявність або відсутність у тому, що відбулося, ознак кримінального правопорушення. У результаті зміст пізнавальної діяльності слідчого на початковому етапі розслідування злочинів загалом, а також, зокрема, і вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном, певною мірою залежить від категорії слідчих ситуацій, які склалися на цьому етапі.

В. К. Весельський, аналізуючи погляди науковців, доходить висновку, що всі класифікації слідчих ситуацій, які наведені у криміналістичній літературі, є окремими класифікаціями, оскільки в їх основі лежить якась одна ознака ситуації. Підставою ж для загальної класифікації слідчих ситуацій є її якісна, стосовно можливості досягнення цілей розслідування, характеристика. Тому вчений поділив усі слідчі ситуації на сприятливі та несприятливі для розслідування

і вважає, що досягнення слідчим будь-якої з намічених цілей має починатися з оцінки наявної слідчої ситуації і, за потреби, з ужиття заходів щодо зміни її в сприятливий бік [5, с. 197].

Сприятливі ситуації. Перша ситуація. Заява свідка про відомі йому обставини вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, яке вчинене конкретною особою (особами) з метою заволодіння майном потерпілого, підозрюваний затриманий, інформація про жертву злочину встановлена.

Цілком зрозуміло, що така слідча ситуація є найбільш сприятливою на початковому етапі розслідування. Вихідні дані тут характеризуються значним обсягом накопиченої оперативної та процесуальної інформації про криміналістично значимі обставини злочину, а саме: місце, час, спосіб вчинення злочину, мотив, потерпілу особу та винних осіб, тобто в цілому ясною є картина вбивства.

Загальний алгоритм пізнання, тобто з'ясування обставин події, встановлення способу вчинення, знаряддя, особи та мотивів вбивства, на нашу думку, складається з таких дій: огляду місця події та огляду трупа, пошуку, виявлення та вилучення знарядь та засобів, слідів убивства; затримання підозрюваного; допиту потерпілого щодо обставин злочину; вилучення та огляду викраденого майна; допитів свідків; паралельно слідчий здійснює: збір даних про особу підозрюваного, його зв'язки, спосіб життя; перевірку на причетність підозрюваного до вчинення інших злочинів.

Таким чином, складається проста ситуація, сприятлива для розслідування. Проте не слід забувати, що сприятлива ситуація на наступних етапах розслідування може трансформуватися у несприятливу у разі активної протидії розслідуванню з боку підозрюваного (обвинуваченого), його захисника, родичів та інших осіб.

Друга ситуація. Заява свідка про відомі йому обставини вбивства осіб похилого віку та одиноких осіб, яке вчинене конкретною особою (особами), підозрюваний не затриманий, інформація про жертву злочину відома. Обстановка в домоволодінні вказує на те, що там шукали гроші та цінні речі. Відомо, що чоловік (жінка) мешкав один, не одразу вдалося з'ясувати, що саме зникло. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що такі ситуації є непоодинокими. У таких випадках злочинці не вчиняють дії щодо приховання вбивства, що полегшує отримання інформації про вчинення вбивства конкретною особою. Вихідні дані в цьому разі можуть містити відносно повну та достовірну інформацію про подію злочину та

винних осіб. Проте ця ситуація вимагає проведення низки перевірочних дій, результати проведення яких повинні бути закріплені та підтвержені.

Стратегічними напрямками пізнавальної діяльності органів досудового розслідування у наведеній слідчій ситуації є: вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження особи (осіб) злочинця, надалі – забезпечення затримання злочинців; проведення огляду місця події, місця проживання злочинців та приміщень господарського призначення за місцем їх проживання; у разі необхідності наступним кроком є опрацювання оперативної інформації щодо можливих місць збуту викрадених речей, а також осіб, які причетні до збуту майна, отриманого злочинним шляхом, перевірка місць реалізації такого майна; допити очевидців та свідків, допит затриманих із метою з'ясування картини злочину; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз.

Таким чином, у ситуації даного виду є достовірні відомості про злочинця, і головне завдання слідства полягає в отриманні та закріпленні доказів від уже виявлених носіїв інформації, що досягається провадженням слідчих (розшукових) дій, характерних для попередньої ситуації.

Несприятливі ситуації початкового етапу розслідування. Перша ситуація. Виявлений труп особи похилого віку або одинокі особи зі слідами насильницької смерті, інформація про жертву злочину встановлена, відомості про злочинця відсутні, очевидний мотив злочину.

У даному випадку необхідно встановити картину вбивства шляхом проведення огляду місця події, призначення відповідних експертиз, допиту очевидців, сусідів, родичів про відомі їм обставини злочину, відпрацювати місця збуту викраденого майна. Слід зазначити, що нерідко вбивство розкривається саме в результаті опитування жителів населеного пункту, де воно було вчинено.

Друга ситуація. Виявлений невідомий труп, особа злочинця невідома. У наведеній ситуації головним першочерговим завданням слідчого є встановлення особи потерпілого, дійсного виду смерті (насильницька, ненасильницька) та її причини в результаті дослідження трупа та встановлення потерпілої особи. Як наслідок, можна робити припущення щодо мотивів убивства.

У даному випадку алгоритм діяльності слідчого полягає у проведенні таких слідчих (розшукових) дій та інших заходів:

1) ретельний огляд місця події, прилеглої території, трупа, виявлення та дослідження слідів та матеріальних об'єктів, залучення до

слідчої дії службового собаки з метою переслідування та затримання злочинця та відпрацювання інших слідів;

2) пред'явлення для впізнання трупа потерпілого родичам, які заявляли раніше про зникнення їхніх рідних, знайомих, з метою встановлення його особи, пред'явлення фото загиблого для впізнання особам із числа жителів місцевості, де було виявлено невідомий труп, а також перевірка за обліками безвісно відсутніх;

3) з метою встановлення особи злочинця необхідно: зібрати дані про особу злочинця під час огляду місця події; допитати в якості свідків: очевидців вбивства, осіб, які у відповідний час бачили неподалік від місця вчинення злочину підозрілих осіб; рідних, друзів, сусідів, обізнаних про спосіб життя потерпілих; осіб, які бачили (зустрічали) потерпілого незадовго до вчинення убивства; осіб, які виявили потерпілого або його труп;

4) призначення судово-медичної експертизи трупа, криміналістичних експертиз із метою дослідження знарядь та засобів вчинення вбивства та інших виявлених слідів злочину.

Третя ситуація. Є відомості про зникнення потерпілого (особи похилого віку або одинокі особи) та підстави вважати, що було вчинено вбивство з корисливих мотивів. У криміналістичній літературі залежно від обставин зникнення потерпілого виділяються типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування і мають низку певних особливостей, властивих убивствам із корисливих мотивів. Ситуація перша: потерпілий пішов з дому і пропав безвісті; ситуація друга: потерпілий виїхав до родичів, друзів, знайомих, у від'їздження, на нове місце проживання й т. ін. і до місця свого призначення не прибув; ситуація третя: потерпілий виїхав з дому, прибув до місця призначення, однак назад не повернувся [6, с. 11].

Практика свідчить, що нерідко вбивства, поєднані з безвісним зникненням потерпілого, вчиняються з метою заволодіння житловою площею.

У даному випадку алгоритм дій слідчого спрямований на виявлення місцезнаходження трупа і полягає у проведенні таких слідчих (розшукових) дій та інших заходів:

1) необхідно докладно зібрати дані про особу потерпілого, встановити, як був одягнений зниклий, які супроводжуючі речі були при ньому (документи про право власності, гроші, цінні речі). Для цього слід допитати в якості свідків: заявника про зникнення потерпілого; осіб, які останніми бачили потерпілого; рідних, друзів, сусідів, обізна-

них про спосіб життя потерпілого, розпорядок дня тощо, про його можливе перебування в лікувальних закладах; осіб, які бачили (зустрічали) потерпілого незадовго до вчинення убивства; осіб, які проживають у домоволодінні потерпілого або винаймають житло в останнього;

2) з метою встановлення місця вчинення убивства потрібно провести огляд місця останнього проживання та роботи потенційного потерпілого, за необхідності провести обшуки у приміщенні, де раніше проживав зниклий, пошук імовірних слідів убивства, знарядь вчинення злочину та інших слідів можливого вбивства;

3) ретельно допитати осіб, проживаючих у житлі зниклого, щодо того, кому належить квартира (будинок), у кого він її придбав або винаймає; оглянути документи на право власності тощо [7, с. 121].

Висновки

Стратегічні напрями пізнавальної діяльності слідчого, які впливають з оцінки слідчої ситуації, полягають у такому: виявленні, фіксації, оцінці та використанні слідової інформації; встановленні обставин вчинення вбивства; встановленні зв'язку між особою злочинця (вбивці) і потерпілим; встановленні особи злочинця та його затриманні.

В статье рассматривается значение и стратегия познавательной деятельности следователя, что является неотъемлемой составляющей его интеллектуальной и процессуальной деятельности во время расследования криминальных правонарушений, результатом которых является лишение жизни малозащищённых членов общества.

Ключевые слова: расследование, следователь, убийство, пожилой человек, одинокий человек.

The article deals with the significance and strategy of cognitive activity of an investigator, which is an integral part of his intellectual and procedural activity during the investigation of criminal offenses, which results in the deprivation of life of vulnerable members of society.

Key words: investigation, investigator, murder, elderly person, lonely person.

Список використаних джерел:

1. Шепітько В. Ю. Пізнавальна функція слідчої діяльності та її інтерпретація в криміналістиці. *Актуальні проблеми держави і права*, 2008. Випуск 44. С. 25-28.
2. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого. *Право і безпека*, 2011. № 1(38). С. 174-178.
3. Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений. *Методика расследования преступлений (общие положения)*: матер. науч.-практ. конф. Москва, 1976. С. 155-159.
4. Лунгу В. И. Первоначальный этап расследования преступлений: (процессуальный и организационный аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1991. 25 с.
5. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193-199.
6. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.
7. Павлюк О. С. Початкові слідчі ситуації розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їхнім майном. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. № 45. С. 119-122.